

Meer melk dan vlees? Sporen van Hendrik Conscience in Engeland en Amerika

Koen Calis, Openbare Bibliotheek Brugge

Samenvatting

De populariteit van de Vlaamse schrijver Hendrik Conscience (1812-1883) in Engeland en Amerika in de negentiende eeuw was verbonden met nieuwe vormen van lezen en lectuurverspreiding, alsook met de maatschappelijke vragen die deze evolutie opriep. Reeksen als *The Amusing Library* van de Londense uitgever Lambert & Burns of het New Yorkse *Dunigan's Home Library* vormden een kanaal bij uitstek om zijn werk naar nieuwe lezersgroepen te verspreiden. Tegelijk bepaalden ze zijn positie in het repertoire en zijn internationale en nationale status. Dezelfde leeshonger, sterk aanwezig in *Hugo Van Craenhove*, figureerde in het Amerikaanse katholieke *Brownson's Quarterly Review* als uitgangspunt voor een reflectie over de popularisering van kennis en onderwijs. Blijkbaar gaven de eerder conservatieve keuzes die Conscience maakte in functie van de Vlaamse markt, een zwak literair systeem met sterke ethische en didactische normen, zijn werk een universele aantrekkingskracht voor gelijkwaardige lezersgroepen in het buitenland.

Abstract

The popularity of the Flemish author Hendrik Conscience (1812-1883) in England and America in the nineteenth century was related to new ways of reading and book distribution, as well as to ideological concerns with this evolution. Connecting his work to new audiences, series such as *The Amusing Library* published in London by Lambert & Burns or the New York *Dunigan's Home Library* were important channels. At the same time they defined his position within the repertoire and added to his international and national status. The same appetite for reading, significantly present in *Hugo Van Craenhove*, led the catholic *Brownson's Quarterly Review* to reflect upon the popularization of knowledge and education. It seems that the rather conservative choices Conscience made with respect to the Flemish market, a weak literary system conditioned by strong ethical and didactic tendencies, gave his work a universal appeal to similar audiences abroad.

E-mail
koen.calis@
brugge.be

Engeland en Amerika hadden nauwelijks interesse voor de Vlaamse letterkunde in de negentiende eeuw. Conscience was de uitzondering. Om zijn succes te begrijpen, loont het de moeite om de afzonderlijke sporen van de verspreiding en ontvangst van zijn werk grondiger te volgen, als aanvulling op een meer systematische analyse ervan. Ondanks het risico van anekdotiek en onvoldoende representativiteit kan zo'n aanpak ons meer vertellen over de circuits waarin zijn teksten functioneerden en de actoren die bemiddelden bij het verspreiden van zijn werk. Bovendien geeft het meer inzicht in het discours dat de vertalingen omringde, welke verwachtingen ze invulden en welke plek ze in het repertoire innamen.

1. IN MY BOYHOOD THE ROMANCES OF HENRY CONSCIENCE WERE READ BY ALL BOYS

Een eerste spoor leidt naar Lafcadio Hearn (1850-1904). Geboren in Griekenland als de zoon van een Ierse legerofficier, groeide hij op in Ierland en Frankrijk. Op zijn negentiende trok hij naar de Verenigde Staten. Hij verbleef er lange tijd in Cincinnati en New Orleans. Als journalist schreef hij scherpe literaire stukken over lokale onderwerpen: politieke satires, sensationele moordverhalen, ook lokale schetsen en observaties van minderheidsgroepen. Nadat hij enig succes oogstte met zijn boeken en literaire vertalingen (van onder meer Guy de Maupassant en Théophile Gautier) werd hij correspondent voor *Harper's Magazine*, dat hem naar Martinique en vervolgens naar Japan stuurde (1890). Hij vestigde er zich definitief als leraar en journalist, later als professor aan de keizerlijke universiteit te Tokio. Hij verwierf er internationale faam als bemiddelaar tussen het Westen en het besloten Japan.

In het essay 'Björnson' uit Hearn's *Interpretations of Literature* (1915) komt een verwijzing naar Conscience voor. Het kader is een lezing aan de universiteit rond de eeuwwisseling. Voor een Japans publiek legt hij er het belang uit van vertalingen om de eigen literatuur te ontwikkelen:

In fact, if Englishmen had studied only English literature, English literature would never have become developed as it is now. And if Englishmen had studied foreign literature only in the original tongue, English literature would still have made very little progress. It has been through thousands of translations, not through scholarly study, that the best of our poetry, the best of our fiction, the best of our prose has been modified and improved by foreign influence. /.../ Now it may seem to

you very strange that foreign influence should operate chiefly through translations, but the history of nearly every European literature proves that such is the case. And I am quite sure that if Japan is to produce an extensive new literature in the future, it will not be until after fresh ideas have become widely assimilated by the nation through thousands of translations. (Hearn, 1915, p. 71-72)

De rode draad door Hearn's lezingen is het belang van literaire transfers voor de dynamiek van het eigen literaire systeem. Voor een goed begrip van de context: het was niet zo dat er op dat ogenblik geen vertalingen van Westerse literatuur circuleerden in Japan. Wel bleven die beperkt tot specifieke segmenten van de markt. Bovendien was er bij de culturele elite een angst om beïnvloed te worden door het buitenland (Zwicker, 2006, p. 518). Door auteurs als Björnson, Poe of Baudelaire met zijn publiek te bestuderen, wilde hij hen nieuwe modellen aanbieden. Die zouden hen verrijken zonder hun identiteit aan te tasten (Hearn, 1915, p. 369). Hij illustreerde zijn redenering aan de hand van de leesbiografie van een Engels kind: 'How is the mind of the English boy formed?' (Hearn, 1915, p. 72). De eigen traditie was slechts een fractie van de vele invloeden die het onderging. Jonge kinderen maakten kennis met de literatuur via kinderrijmpjes. Die waren oorspronkelijk Engels. Iets later volgden de sprookjes, vaak van Franse herkomst (Perrault, Madame d'Aulnoy). In een derde fase lazen ze complexere sprookjesachtige verhalen met een morele inslag, vertalingen uit het Duits, Zweeds of Deens (Andersen, Grimm). Die waren zo geïntegreerd in de Engelse cultuur dat ze niet meer als vreemd herkend werden. De avonturenromans vormden een vierde stadium. Behalve *Robinson Crusoe* en *Gulliver's Travels* waren de meeste afkomstig uit het buitenland. Als voorbeeld uit zijn eigen jeugd (jaren 1860) haalde hij Hendrik Conscience aan: 'In my boyhood the romances of Henry Conscience were read by all boys' (Hearn, 1915, p. 73). Later volgden natuurlijk Walter Scott, maar vooral ook Dumas en voor de rijpere jeugd Victor Hugo.

Het feit dat Hearn Hendrik Conscience voor een Japans publiek vijftig jaar na datum nog steeds vermeldt in een rijtje van Europese grootheden, typeert het buitenlandse succes van de Vlaamse schrijver. Toch zijn er kanttekeningen te maken bij Hearn's redenering, die beweegt van de individuele consumptie naar beïnvloeding op systeemniveau. De mate waarin vertalingen er al dan niet actief aanwezig zijn, wordt immers bepaald door de machtsverhoudingen tussen literaturen en door de context van ontvangst. Volgens Even-Zohar is er vooral sprake van beïnvloeding in drie gevallen: in jonge literaturen, in zwakke of perifere systemen, en ten slotte in systemen op een keerpunt.

Daarin kan een vacuüm ontstaan dat door vreemde modellen ingevuld wordt (Even-Zohar, 1990, p. 47). Het laatste scenario lijkt van toepassing op de argumentatie van Hearn. Hij meende dat intellectueel Japan, versteend in haar culturele isolement, gerevitaliseerd diende te worden door zich open te stellen voor het buitenland.

Kunnen we Hearn tot dusver volgen, dan is zijn voorbeeld minder voor de hand liggend. In een dominant systeem als de Engelse literatuur zullen vertalingen immers een eerder marginale rol innemen. Waarom zou men Belgische romans importeren? Welke behoefte konden die vervullen, en voor wie? Zoals Hearn aangeeft, kon Conscience – als navolger van Walter Scott – dienen als opstapje naar de dominante Schot, die intussen zelf naar de periferie aan het opschuiven was. Dit leidt tot een interessante paradox: vertalingen zoals die van Conscience's historische romans functioneren als een conservatieve kracht, die een voormalig dominant model als 'système d'antan' bestendigen (Even-Zohar, 1990, p. 49). Conscience's werk werd dan geaccepteerd in de Engelse literatuur, net omdat het herkenbaar was en paste binnen het repertoire en de bestaande normen, niet vanwege zijn innovatieve kracht. Dit sluit aan bij de vaststelling dat, terwijl veel van de grote thema's en modellen de toegang tot Engeland ontzegd werden in die periode, andere technieken (zoals sprookjesachtige verhaalstructuren, happy endings, sentimenteel moralisme of de voorliefde voor het komische) een soort literair protectionisme genoten (Moretti, 1998, p. 157). Conscience's romans pasten in dit profiel en glipten door de mazen. Dit had meteen voor gevolg dat zijn werk vooral circuleerde in het segment van de amusementsliteratuur, reeksen, treinbibliotheken en literatuur voor de jeugd of andere specifieke groepen (Lambert, 1980, p. 81-82). Tekenend in dit opzicht was de reactie van George Eliot op Conscience's romans in bewoordingen die niet eens zo verschilden van Hearn, maar met een appreciatie vanuit het nieuwe literaire centrum: 'It is amusing enough in these days, when Walter Scott is found fault with for not being "psychological" enough, to see extravagant praise lavished on these Flemish novels, the psychology of which is really not much above that of the moral fairy tale or the proselyting tract.' (Eliot, 1855, p. 612-613).

2. CONSCIENCE EN *THE AMUSING LIBRARY* VAN LAMBERT & BURNS

Hoe kwam het dat Conscience zo snel en zo breed doordrong in het Engelse taalgebied? Dat was in grote mate de verdienste van de Londense uitgevers

Lambert & Burns. Zij waren niet de eerste Britse uitgevers van *Conscience*, maar wel de meest invloedrijke. In december 1845 verzorgde Nicholas Trübner de eerste Engelse vertaling (naar het Duits) van drie verhalen voor Longman, Brown, Green & Longmans te Londen (tweede druk bij H.G. Bohn, 1852). Eind 1854 verschenen vier andere verhalen bij Constable in Edinburg, een uitgave die in 1855 een tweede druk kende. Hetzelfde jaar verschenen *Conscience's Tales and Romances* bij Lambert & co. Ze maakten deel uit van *The Amusing Library*, een reeks 'neat pocket volumes for home or railway, also for presents or prizes, containing original tales; also translations and reprints of popular works'. Het betrof acht nieuwe romans en nouvelles, verdeeld over vijf volumes. James Burns (1808-1871), partner van Lambert die niet expliciet in het impressum vermeld werd, was hiermee niet aan zijn proefstuk. In de jaren 1840 had hij verschillende reeksen jeugdliteratuur en populaire fictie uitgegeven. Na zijn bekering tot het katholicisme kwam hij in financiële problemen. Het bedrijf kon een doorstart maken in 1848 met de inbreng van Sir John Lambert (1812-1892) en de steun van kardinaal John Henry Newman, van wie ze ook werk publiceerden. Lambert & Burns bouwden een katholiek fonds uit met titels als *The Catholic Directory* en het maandblad *The Rambler*. Het was dan ook geen toeval dat *The Amusing Library* wel eens samen geadverteerd werd met kardinaal Wisemans *Popular Library* van hetzelfde uitgevershuis, zodat *The Lion of Flanders* naast diens *Fabiola* kwam te staan (*The Athenaeum*, 1855, p. 5).

Nicholas Trübner trad in 1845 nadrukkelijk op de voorgrond als vertaler om *Conscience* bij een Engels publiek te introduceren. Dat was nu niet meer het geval. De vertaler bleef anoniem. De figuur van *Conscience* kreeg alle aandacht. De uitgave verwees naar het persoonlijk contact in het kader van het auteursrechtelijk verdrag tussen Groot-Brittannië en België en vermeldde zijn goedkeuring van de vertaling samen met een afdruk van zijn handtekening. Ondanks het opschrift 'Translated from the original Flemish' werd er nog steeds via het Duits gewerkt. Zoals het voorwoord van het eerste deel aangeeft, sloten Lambert & Burns aan bij het succes van de landelijke vertellingen, die enkele maanden eerder bij Constable verschenen (*Conscience*, 1855a, p. v). *Conscience's* artistieke reputatie verbonden ze voornamelijk met zijn historische romans, die nu voor het eerst in het Engels beschikbaar waren. Toch verwachtten ze vooral een breed publiek voor de populaire vertellingen waarmee de reeks opende en sloot. Ongemerkt verwerkten ze drie andere verhalen in bloemlezingen voor dezelfde reeks. Zo treffen we 'Blind Rosa' aan in sommige versies van *Tales of the City and the Plain* (1855) en in de

Tales of Duty and Affection (1858). Het verhaal deed het bijzonder goed in het buitenland. Een eerste vertaling naar het Duits verscheen eerder in *Sharpe's London Magazine* (1852, p. 257-266) van de hand van de populaire schrijfster Mary Howitt, een naam die als referentiepunt wel meer viel in de Conscience-receptie. Howitts eigen werk balanceerde op de grens van de jeugdliteratuur. Als vertaalster introduceerde ze de Zweedse Frederika Bremer in Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. Ook 'Blind Rosa' werd overgenomen door Amerikaanse tijdschriften. Een derde Engelse vertaling maakte deel uit van de Constable-uitgave (1854).

Twee andere verhalen 'Het Beulenkid' en 'De Lange Nagel' vormden samen met werk van Collin de Plancy de bloemlezing *Romance of the Olden Time: Fourteen Tales from History* (1858). De bundel bevat 14 historische verhalen uit de Belgische geschiedenis en vertoont daardoor een grote gelijkenis met Octave Delepierrès verhalenbundel *Old Flanders* uit 1845. De Lambert-uitgave nam de verhalen over uit *Abendstunden*, deel I en II van de *Ausgewählte Werke von Heinrich Conscience*, in 1846 verschenen bij Marcus te Bonn. De Duitse teksten waren van de hand van Johann Wilhelm Wolf en zijn vrouw Maria Von Ploennies, die op dat ogenblik te Brussel verbleven. Wolf voegde het oudere 'De Lange Nagel' toe ter vervanging van de bespiegeling 'Weetlust en Geloof', die hij ongeschikt vond voor het Duitse publiek. Bovendien liet hij zijn voorkeur voor het krachtiger historische werk van Conscience blijken in het voorwoord. *Abendstunden* circuleerde ook in het Engelse taalgebied en werd besproken in *The Dublin Review* van september 1846. Conscience zelf had intussen al afstand genomen van 'De Lange Nagel', een vroeg geuzenverhaal uit *Phantazy* (1837). Met veel tegenzin liet hij eind 1858 een tweede gewijzigde druk bij Van Dieren verschijnen (Keersmaekers, 1993). In het verhaal beraamt de jonker Alfried een moordaanslag op Alva uit liefde voor Maria, de dochter van de leider van de watergeuzen. Wanneer de actie door verraad mislukt en de jonker terechtgesteld wordt, neemt Maria eigenhandig wraak op vijftig Spanjaarden. Als we de teksten vergelijken, zien we dat de Engelse versie de Duitse vrij trouw volgt. De vertalingen liggen tussen de twee Vlaamse drukken van Conscience, al heeft de vertaler er grondig de schaar in gezet. Heel wat ingrepen lopen gelijk met de Vlaamse heruitgave van 1858. Zo is de lange zoen tussen de geliefden (p. 83) overal geschrapt. De omhelzing (p. 79) die in de Vlaamse uitgave wegviel, kende wel de genade van de Engelse en Duitse bewerker. Overigens kan Conscience er in eigen persoon ook nog voor iets tussen gezeten hebben. Volgens de inleiding van Wolf zou hij zelf ingrepen in de tekst gemaakt hebben met het oog op de

vertaling. Wat de Engelse tekst betreft, valt het erg te betwijfelen of Conscience van het bestaan van de vertaling af wist, laat staan zijn toestemming gaf.

De reacties op de Lambert-editie worden uitgebreid behandeld in het goed gedocumenteerde artikel van Wellens (1982), maar *The Amusing Library* blijft intrigeren. Wil men Consciences buitenlandse succes begrijpen, dan kan men niet om het fenomeen van de reeksen heen. Ze kunnen het best omschreven worden als een beredeneerde verzameling werken die binnen een bepaald concept passen, waarmee men doelgroepen kon aanspreken (Kuitert, 2001, p. 153), een literaire institutie. Dat was ook het geval bij *The Amusing Library*, in die mate zelfs dat *The Dublin Review* het niet nodig vond de volgende werken van Conscience te recenseren omdat de lezers er blindelings konden op vertrouwen dat de nieuwe delen van de reeks aan hetzelfde profiel beantwoordden als de vorige (*The Dublin Review*, 1856, p. 276). Uit het discours dat de reeks omringt (recensies, advertenties, prospectus, catalogus en voorwoorden) valt heel wat af te leiden over de context van Consciences vertalingen, met het voorbehoud dat er nog steeds een afwijking kan zijn ten opzichte van de ervaringen en verwachtingen van het reële leespubliek.

Door zich te onderscheiden op het vlak van de uitvoering en de inhoud trachtten de uitgevers de reeks te positioneren binnen de markt van de populaire literatuur. Tegenwoordig zou het wat eigenaardig aandoen om zoveel aandacht aan de materiële vorm van een roman te besteden, maar in volle negentiende eeuw speelde het formaat een cruciale rol in het bereiken van de lezers. Een lage prijs moest het werk beschikbaar maken voor een breed publiek, maar het ging vooral om de juiste verhouding tussen prijs en kwaliteit. De vorm moest een bepaalde degelijkheid uitstralen. Hij moest tegelijk compact zijn, maar voldoende attractief voor de koffietafel of om als prijsboek te kunnen dienen. Hiervoor werd verwezen naar de kwaliteit van het papier, de elegante maar duidelijke typografie, de verzorgde druk en de illustraties. De vormgeving werd ingepast in de 'Duitse stijl' die het handelsmerk van het uitgevershuis geworden was (Alderson, 1994, p. 115). De rustieke kaders, vignetten en initiaalversieringen met florale motieven herinneren aan de Nazareners, een groep schilders uit de Duitse romantiek die zich inspireerden op de oude meesters. De uitgaven krijgen hierdoor een middeleeuwse patine, die aanleunt bij de neogotiek. Er werden verschillende banden aangeboden, al dan niet met decoratie, om voor verschillende gebruikssituaties en beurzen in aanmerking te komen.

Hiermee speelden de uitgevers in op evoluties in het lezerspubliek en nieuwe vormen van lezen, vaak omschreven als 'light reading'. De uitbreiding en differentiatie van het lezen was een proces dat al op gang kwam in de achttiende eeuw, maar pas later doordrong naar lagere klassen. Niet opgewassen tegen de groei van de markt ging ook de kerk het principe van fictie aanvaarden en de technieken van de seculiere pers gebruiken. (Colclough & Vincent, 2009, p. 299-301). Naar aanleiding van de Conscience-uitgaven beschreef *The Catholic Institute Magazine* beeldend hoe lezers voordien gevangen waren in de tredmolen van een beperkt repertoire dat ze telkens opnieuw lazen en herlazen:

Like a squirrel in a revolving cage, how eagerly did we, in boyhood, read the small circle of harmless books of amusement then in existence. *Robinson Crusoe*, *The Exiles of Siberia*, *The Old English Baron*, *The Son of a Genius*, and perhaps as many more, were the moral cage round which we scampered. There were other pastures to be sure; but they were forbidden tracks as containing poisonous pasturage. For instance, *The Arabian Nights* was dazzling and attractive, but the elder squirrels shook their heads, and told us that two hideous dragons guarded its entrance; these were Lust and Lewdness. So we ran back to our cage, and took another turn. (*The Catholic Institute Magazine*, 1855, p. 90)

Reeksen waren dus verbonden met een nieuwe manier van lezen, een markt in ontwikkeling van massacultuur en anonieme consumptie. Het ontstaan van vrije tijd en ontspanning was een belangrijke factor, mobiliteit ook. Dat betekende dat er op andere plekken gelezen werd. De uitgever speelde nadrukkelijk in op die nieuwe leescontext. Zo werd in de prospectus gewezen op de lengte van de verhalen. Korte verhalen zouden een 'existing desideratum in Railway literature' zijn, tegelijk ook uitermate geschikt om thuis te lezen in een vrij half uurtje.

Persons reading for mere recreation are not always in a mood for perusing a long piece of fiction; and unless on a very long journey, a reader seldom, in fact, has time to finish what he has begun; hence the advantage of a mixture of volumes containing shorter tales, or novelettes, which may be taken up and laid down at pleasure, and which at the same time shall be equal in talent and interest to any of their competitors. /.../ They are long enough, yet not too long; clever, amusing, well told. (Lambert & co., 1855, p. 2)

Dit ging slechts gedeeltelijk op voor *Consciences Tales and Romances*. De historische romans waren aanzienlijk langer. Wilkie Collins, die de romans besprak voor het radicale opinieblad *The Leader*, merkte in dit verband wat venijnig op dat Conscience het meest tot zijn recht kwam in de korte verhalen. Door hun eenvoud zouden ze weinig aandacht vergen en bovendien Consciences gebrek aan dramatische kracht maskeren, dat zijn langere werken langdradig maakte (Collins, 1855, p. 795). De rest van de *Library* bestond vooral uit bloemlezingen van kortere verhalen, wel gegroepeerd volgens ‘a specific plan’. Meestal was dat geografisch: *Tales of France*, *Tales of Paris*... Ook Ierland, Spanje, het Duits taalgebied en de Nederlanden passeerden de revue. Een tweede groep waren de thematische verzamelingen: grappige *Tales of Humour*, spannende *Sea Stories*, heroïsche *Tales of Great Men* (heel geschikt als prijsboek). Met de differentiatie in titels en onderwerpen speelde men in op de groeiende nieuwsgierigheid van het publiek om de wereld in al zijn facetten te ontdekken, ideeën en kennis op te doen en op de hoogte te blijven van verandering. ‘They never need to go over the old ground twice, for here they can have “fresh fields and pastures new” every week in the year.’ (*The Catholic Institute Magazine*, 1855, p. 90) De keuze van de verhalen, zowel binnenlands als buitenlands, uit alle perioden van de geschiedenis en met personages uit alle klassen gaf ze ook een opvoedende waarde. Dit aspect werd in de receptie zeer gewaardeerd: ‘We think that many an English reader will turn from some of our own writers, with whose sameness they are becoming rather jaded, to drink at the fresh stream here opened for them by the publishers.’ (*Chelmsford Chronicle*, geciteerd in Lambert & co., 1855, p. 4). Ook Conscience werd omschreven als een ontdekking. De aandacht die hij kreeg, paste in de interesse voor heroplevende nationale culturen in Europa: ‘A national literature which is only a quarter of a century old is a curiosity in Europe, and the chief man connected with the literature is necessarily, in virtue of his position, a curiosity also. He is the Infant Phenomenon of the world of books, and he gets notice accordingly.’ (Collins, 1855, p. 795) Hij werd in de markt gezet en ontvangen als een Europese bestsellerauteur. De wisselwerking met het succes in andere landen creëerde een netwerkeffect. Men verwees naar vertalingen elders en naar commentaren van gezaghebbende buitenlandse critici. Vooral de causerie van Armand de Pontmartin dook nogal eens op als referentiepunt op dat ogenblik. De vraag was in 1855 van die orde dat *De plaeg der dorpen* en *Het geluk van ryk te zyn* quasi gelijktijdig in het Nederlands, het Duits, het Frans en het Engels verschenen.

De ontwikkelingen in leespubliek en leeswijze werden van religieuze kant met gemengde gevoelens bekeken. De beeldvorming rond de import en vertaling van buitenlandse, immoreel geachte fictie speelde hier een belangrijke rol in. *The Church of England Quarterly Review* verbond Consciences romans met die context: 'Our business is with foreign importations, seeing that the insane furor for light reading, and especially for works of fiction, has become so rabid of late, more particularly among our fair countrywomen, of all ages and social conditions, from the duchess to the seamstress and the maid-of-all-work.' (*The Church of England Quarterly Review*, 1855, p. 54). Vanuit het inzicht dat die vloed niet te stoppen was, gedoogde en stimuleerde men inhoud die wel binnen de normen paste: 'All we would strive to do, is to turn that flood into safe and wholesome channels' (*ibidem*). Reeksen als *The Amusing Library* waren dan een manier om die te kanaliseren en geschikte leespraktijken tot stand te brengen. Lezers waren dan wel steeds meer geletterd, maar dienden ook literair gesocialiseerd te worden. Liet men toe dat het lezen tot op zekere hoogte losgekoppeld werd van het rechtstreeks utilitaire, dan bleef de verbeelding wel ondergeschikt aan de didactische en de ethische functie. Een sleutelvaardigheid was dan ook het vermogen om de gepaste teksten te selecteren in een veelzijdig aanbod (Kloek & Mijnhardt, 1993). Om hierin te bemiddelen presenteerde de reeks zich als een keurbibliotheek: 'a choice selection of the best of the imaginative writings of various countries' (Lambert & co., 1855, p. 5). Onder 'choice' verstond men een compromis tussen 'the greatest amount of recreation' en 'a perfectly unobjectionable character'. De profilering benadrukte vooral de morele kwaliteit en de geschiktheid voor alle leeftijden. Toch vermeed men een al te specifieke katholieke markering, om andere religieuze gezindheden niet uit te sluiten. Het werk van Conscience werd uitermate geschikt bevonden om die socialisatie tot stand te brengen. De sterke focus op eenvoudigere literaire competenties als betrokkenheid, beleving en herkenning, waarmee hij een Vlaams lezerspubliek creëerde, sprak ook buitenlandse lezers aan. Bovendien werd zijn werk, afkomstig uit een idyllisch landelijk Europees gebied, in verband gebracht met een eenvoud en morele zuiverheid die meer centrale of ontwikkelde gebieden zouden ontbreken. Waarden die met zijn werk geassocieerd werden, waren eenvoud, eerlijkheid, betrouwbaarheid, medeleven, optimisme, berusting op het paternalistische af. Volgens het voorwoord van de uitgever: 'With all its humour, it is quite a grave lesson of contentment with one's lot in the world' (Conscience, 1855a, p. vii). Daarom suggereerde hij dat het heel geschikt was voor circulatie onder de armen. Het onderscheidde Consciences romans ook van de bitterheid van Auerbach (*The Dublin Review*, 1855,

p. 502). De naam Conscience alleen al was een keurmerk geworden voor geschikt leesplezier.

In de historische verhalen primeerde het didactische. *The Lion of Flanders* en *The War of the Peasants* werden voorafgegaan door een uitvoerige inleiding. Hoewel de voetnoten uit de Vlaamse versie niet meer aanwezig waren, werden ze gedeeltelijk geïntegreerd in de tekst. Ook de oorspronkelijke politieke dimensie van het werk werd geneutraliseerd. Het voorwoord van *The Lion of Flanders* maakte voorbehoud bij de wraakgedachte die aan de basis lag van het verhaal, hoe goed het ook gerechtvaardigd werd. De anders vrij getrouwe vertaling liet de anti-Franse bespiegelingen achterwege. Ook het frontispice is erg verschillend van de Vlaamse versie. Dat verbeeldt een zorgzame Machteld die waakt bij het ziekbed van haar geliefde in een elegant middeleeuws interieur. Het voorwoord van *The War of the Peasants* beschreef de anti-Franse teneur als een overdrijving die eerder grappig was. Het radicale weekblad *The Leader* had het moeilijk met het negatieve beeld van de Franse republikeinen en met de conservatieve vooroordelen in Conscience's werk in het algemeen (Collins, 1855, p. 796). Ook *The Athenaeum* verweet hem sentimentalisme uit de oude tijd en betreurde de afwezigheid van ook maar enige aanmoediging tot vooruitgang (*The Athenaeum*, 1855, p. 812).

Lambert & Burns sprongen bijzonder creatief om met de verspreiding van de reeks (Keersmaeckers, 2009, p. 88 n. 85). De deeltjes werden zowel bij boekhandels als langs de spoorweg verkocht. Ze verschenen in co-editie met Menzies (Edinburg), Levy (Parijs) Kiessling (Brussel), Goemaere (Brussel) of Van Dieren (Antwerpen) en werden over heel Europa verspreid. Ook in Australië duiken de Conscience-uitgaven vanaf halverwege de jaren 1850 op in advertenties van voornamelijk katholieke boekhandels. Voor Amerika zetten Lambert & Burns vanaf het vierde deel een samenwerking op met John Murphy uit Baltimore. Waarschijnlijk betrof het een distributieafspraken, waarbij de verdeler als co-uitgever vermeld werd. Daarna ging Murphy zijn eigen weg. Samen met J.B. Lippincott uit Philadelphia liet hij de Engelse vertalingen bewerken voor zijn eigen versie van *Hendrik Conscience's Short tales*. Ze werden telkens voorafgegaan door een Amerikaans voorwoord. Ook de verhalen uit de Constable-uitgave werden meegenomen. In Engeland werd *The Amusing Library* niet alleen onder het eigen impressum verspreid, maar ook op naam van Morton en van William Lay. Nog tot laat in de negentiende eeuw zouden Lambert & Burns en hun opvolgers Burns & Oates de titels blijven drukken en verkopen, vaak zonder jaartal, zodat ze actueel bleven.

Begin de jaren 1890 lezen we nog een aanklacht tegen die praktijk in *The Irish Monthly*:

Another parcel of books from the busy press of Burns and Oates of London, all gaily bound, and all, alas! undated, so that they may come to us five years hence as brand-new books. Some of them agree also in suppressing the names of the poor authors; not only 'Scenes and incidents at sea', which had no author but only a compiler and an intelligent pair of scissors, but also 'Tales of Duty and Affection', which outside title becomes inside 'Blind Rosa and other Tales'. As they are all cast in foreign scenes, and as 'H.C.' is signed to the first of them, perhaps they are translated from the Flemish of Hendrik Conscience, like 'The Demon of Gold', which takes a volume of 230 pages to itself – and, by-the-by, unlike its comrades, it bears a date – 1889. Author's and publishers' name guarantees these tales as safe at least. (*The Irish Monthly*, 1891, p. 277-278)

3. THE WALTER SCOTT OF BELGIUM

Een van die lezers was de Brit George Hull (1863-1933) die zijn leeservaring in gedichten verwoordde. Hull was de zoon van een kolenhandelaar en zou zijn vader aanvankelijk in het bedrijf volgen. Geïnspireerd door Longfellow begon hij al vroeg te schrijven, vaak katholieke devotieele of autobiografische poëzie. Hij is vooral bekend gebleven vanwege zijn gedichten en verhalen in het Lancashire dialect. Hij stelde ook een bloemlezing samen van *The Poets and Poetry of Blackburn (1793-1902)*. Zijn debuutbundel *The Heroes of the Heart, and other Lyrical Poems (1894)* bevat twee gedichten over Conscience.

Het eerste, het sonnet 'An afternoon in November', is gedateerd november 1883, twee maanden na Consciences dood. Het werd geschreven bij het lezen van Consciences *Leeuw van Vlaenderen* op een regenachtige dag: 'Beside the fire I sit at leisure – fain / To learn from Hendrik Conscience the renown / Of my dear Flemish Knights, whose castles brown / And hoary, pass in vision through my brain.' (Hull, 1894, p. 69). De lectuur – hij suggereert dat het niet de eerste keer is dat hij Conscience leest – roept bij hem nostalgische jeugdherinneringen op.

Het tweede sonnet is opgedragen aan Hendrik Conscience, ‘The Walter Scott of Belgium. Author of *The Lion of Flanders*, and many other stories of Flemish life and history’.

THE LION OF FLANDERS.

Dear Hendrik Conscience ; Master of Romance!

With tender skill thy pen pourtrays the lot

Of humble life in many a rural spot

Where Grief and Joy meet with familiar glance.

And when thy country’s warriors stern advance

At thy behest, and battle waxes hot.

Scarce even our own valiant Walter Scott,

In Ivanhoe, with thee could break a lance!

Lion of Flanders! how thine image glows,

True Golden Knight! upon the matchless page

Of Conscience, – this new *Iliad* in prose.

Whence streams the light of that heroic age

When French oppression bred the conquering rage

With which the guildsmen slew their plundering foes!

(Hull, 1894, p. 65)

De omschrijving van Conscience als de Walter Scott van België – soms ook de Charles Dickens – was in die tijd vrij courant. De kwalificatie plaatst hem als schrijver in een internationaal veld en werkt in twee richtingen. Enerzijds betekent het dat hij buitenlandse modellen verwerkt. Die verspreiden zich van de Europese literaire machtscentra naar de periferie. Hij is de Vlaamse of Belgische Walter Scott net zoals Van Lennep de Nederlandse is of Ingemann de Deense. We zouden hem echter onrecht aandoen om hem enkel als een verdienstelijk derivaat te beschouwen. Er gebeurde wel degelijk een verwerking in functie van de normen van de eigen markt: vereenvoudiging, het versterken van de epische elementen, vermenging met folklore en orale vertelcultuur... Vanuit zijn Vlaams-Belgische context weet hij zich als geen ander in de markt van het nieuwe lezen in te schrijven en zelfs een publiek te creëren. De ontwikkeling van de nationale cultuur betekent tegelijk zijn consecratie als nationaal auteur. Hij is ‘the chief’ van de nieuwe Vlaamse literatuur (Collins, 1855, p. 795; Eliot, 1855, p. 612) en bepaalt meteen ook de buitenlandse reputatie ervan. Hem Walter Scott noemen of zijn werk als een ‘new *Iliad* in prose’ omschrijven is dan niet enkel een inhoudelijke situering, maar

ook een manier om hem een status te verlenen (Casanova, 2002, p. 13-14). Zoals het sonnet van Hull mooi formuleert, geven Consciences kwaliteiten en zijn nationale status hem anderzijds ook zelf toegang tot een internationale literaire ruimte. Ondanks het kleine taalgebied komt hij via vertalingen in hetzelfde veld te staan als Walter Scott, Dumas of Victor Hugo. Hij maakt er deel uit van een strijd om symbolisch kapitaal en reputatie. Hull formuleert het als een steekspel. Uit hun oorspronkelijke context gelicht, waardoor ze onvermijdelijk een zekere nuance verliezen, worden zijn teksten gewogen, niet alleen volgens literaire, maar ook ideologische en economische criteria. Vanuit het literaire centrum wordt zijn status gecontesteerd: 'He is not an original writer. Flemish names, customs and costumes are plentiful enough in his novels; but there is no such thing as an original character, or a new thought. /.../ He must be content to stand with the second rank of writers if he aspires to take his place as a contributor to the contemporary literature of Europe.' (Collins, 1855, p. 795). Wilkie Collins plaatst hem tegenover Balzac en verwijt Conscience te generiek te schrijven en onvoldoende aandacht te hebben voor de Vlaamse specificiteit. Toch geeft het feit dat Conscience literair gezien herkend kan worden als een variatie op een bestaand thema hem toegang tot de Engelse markt, in tegenstelling tot Balzac die vanwege zijn radicale reputatie op dat ogenblik nauwelijks vertaald werd. Consciences connectiviteit, zowel op het vlak van leesplezier als morele geschiktheid, ondersteunt zijn populariteit, en ook George Eliot geeft toe dat zijn werk het soort van materiaal is dat gevraagd wordt door een groot publiek (Eliot, 1855, p. 613).

Het proces van legitimering werkt aan twee kanten. De vertalingen werden in Vlaanderen en België nauwgezet gevolgd. Besprekingen werden op hun beurt vertaald en becommentarieerd. Hoe meer hij deelnam aan de mondiale ruimte, hoe meer de Belgische nationale cultuur zich bevestigd zag, hoe meer de Vlaamse cultuur in een Belgische context aan erkenning won en hoe meer zijn persoonlijke status groeide. Het ging dus niet enkel om import en export, maar er was een nauwe wisselwerking tussen de ontwikkeling van zijn schrijverschap in binnen- en buitenland.

George Hull werd na 1901 vertegenwoordiger te Lancashire voor de katholieke Londense uitgeverij Burns, Oates & Washbourne Ltd., die de rechten op de Britse vertalingen van Conscience bezat. Naar aanleiding van de Eerste Wereldoorlog kwam hij een laatste keer terug op Conscience in het gedicht 'The heroes', dat als volgt begint:

‘For Flanders and the Lion!’ was the cry in days of yore,
When the Flemings fought for freedom as men seldom fought
before;
When Deconinck and Jan Breydel led the guildsmen to the fray,
And the Battle of the Golden Spurs was won that glorious day.

Every town in olden Flanders had its band of heroes then,
And to-day the dauntless spirit of those warriors lives again,
When the little Belgian nation meets the huge invading foe
As the guildsmen met – and conquered – seven hundred years ago.

Then an evil-minded Queen had stung the Flemings to advance,
On the glorious field of Courtrai, ‘gainst the loftiest knights of
France;
But to-day the French and Flemish are as brothers in the fight
‘Gainst the haughty Prussian tyrant, who would crush them in his
spite. /.../
(Hull, 1922, p. 131)

4. THE MILK AND NOT THE STRONG MEAT: CONSCIENCE IN AMERIKA

Engeland was de uitvalsbasis voor Consciences introductie in Amerika. We sluiten af met een verwijzing uit *Brownson's Quarterly Review* (1859). Het tijdschrift werd gesticht door Orestes A. Brownson (1803-1876), intellectueel, predikant en sociaal activist uit New England. Aanvankelijk eerder van progressieve signatuur sloot hij zich aan bij de transcendentalisten uit Boston. Daar had hij enige invloed als redacteur van de *Boston Quarterly Review*. Rond 1844 bekeerde hij zich tot het katholicisme. Tegen de achtergrond van de zich snel ontwikkelende industriestad Boston ging zijn blad nu een conservatieve koers varen onder de naam *Brownson's Quarterly Review*. In 1856 verlegde hij het tijdschrift naar New York. Daar werd het uitgegeven door Dunigan, die op dat ogenblik nog steeds Consciences *Little Frank (Hoe men schilder wordt, gevolgd door Wat eene moeder lyden kan)* en *Fashion (Siska van Roosemael)* uit 1849 aanbood als deel 10 en 11 van *Dunigan's Home Library*.

Voor de eigenlijke introductie van Conscience in Amerika moeten we een decennium eerder zijn. In januari 1846, amper een stoombootreis na het verschijnen van Trübners vertaling te Londen, bood Wiley & Putnam in Amerika

de import van de Engelse uitgave aan (*Wiley and Putnam's Literary News-letter*, 1846, p. 3). De ambitieuze trans-Atlantische uitgever en boekhandel verkocht aan prijzen die lager waren dan de Engelse en garandeerde levering binnen de 70 dagen na bestelling. De jonge partner George Palmer Putnam had een kantoor op Paternoster Row in Londen en was bovendien bevriend met Trübner die iets verderop werkte (Greenspan, 2000, p. 106). Nog eens twee maanden later, in maart 1846, verscheen *What a mother can endure* naar de tekst van Trübner in het religieuze gezinsblad *The Young Churchman's Miscellany: A Magazine of Religious and Entertaining Knowledge* te New York. Dat is exact een jaar nadat de Duitse uitgave van Melchior Von Diepenbrock, waarop Trübner zich baseerde, ter perse ging.

In januari 1847 kondigde Wiley & Putnam dan de eerste zelfstandige uitgave van Consciencies verhalen op Amerikaanse bodem aan (*Wiley and Putnam's Literary News-letter*, 1847, p. 2). Ze zouden geïllustreerd worden door John William Orr, een van de pioniers van de Amerikaanse graveerkunst, die voor hen ook de eerste nadrukken van Dickens verzorgde. Wiley & Putnam trachtten met hun reeks de *Library of Choice Reading* de betere buitenlandse fictie en non-fictie te verspreiden in Amerika met als slogan 'Books which ARE books'. Vernieuwend was ook het paperbackformaat, waardoor de boeken goedkoper en handiger werden. Even ambitieus was hun *Library of American Books*. Met auteurs als Hawthorne, Poe en Melville streefden ze een canon van de nationale literatuur na en luidden ze de Amerikaanse Renaissance in. Een eerlijke verloning moest de professionalisering van de schrijvers ten goede komen. Het initiatief paste in de progressieve nationale en culturele ambities van Young America. Samensteller Evert Duyckink had nauwe banden met de Democraten (Greenspan, 1992).

Was het omdat Putnam en Wiley uit elkaar gingen of vond men Conscience uiteindelijk te licht wegen, de uitgave kwam er niet. Wel kondigde de katholieke uitgever Edward Dunigan in december van hetzelfde jaar zijn uitgave van de *Tales of Flemish Life* aan, die uiteindelijk eind 1849 zouden verschijnen (*The Literary World*, 18/12/1847). De vormgeving moest niet onderdoen voor de Engelse versie. Behalve Orr was ook William Howland betrokken, die een deel van de illustraties voorzag van decoratieve kaders en wellicht ook het bandontwerp van de gebundelde uitgave voor zijn rekening nam. De twee volumes verschenen eerst zelfstandig in *Dunigan's Home Library*, maar werden met het oog op het kerstseizoen gebundeld met een voorwoord van Anne Charlotte Lynch. In de jaren daarop volgden nog enkele herdrukken bij T.W. Strong en Stanford & Swords te New York.

Anne Charlotte Lynch stond vooral bekend om haar zaterdagse literaire salon waar letterkundig New York zich verzamelde. Bovendien had ze net een bundel gedichten uit bij uitgever Putnam. Zonder verder op de figuur van Conscience in te gaan, presenteerde ze de verhalen als stichtende jeugdliteratuur, met een woordspeling op Young America. Ook de tekst onderging lichte wijzigingen. Uitdrukkingen en een illustratie die men ongeschikt vond voor het jonge publiek werden geschrapt. In *Siska van Roosemael* werd het thema van de verfransing, door Trübner vertaald als ‘frenchified’, systematisch vervangen door het minder gemarkeerde ‘fashionable’. Hierdoor werd de politieke dimensie van het verhaal ontmanteld ten voordele van de ethische. Ook een andere oude bekende, Evert Duyckinck, was niet veraf. In zijn blad *The Literary World* publiceerde hij eind 1848 de bijdragen die Octave Delepierre in Engeland voor *The Athenaeum* schreef (Calis, 2006, p. 547). Het eerste stuk betrof Johan Alfried De Laet met een lange aanloop over de Vlaamse beweging (9/10/1848). Jan Frans Willems (6/11/1848) was vervolgens de aanleiding om de *Oude Vlaemse Lieder* grondig te behandelen. De bijdrage over Hendrik Conscience viel een jaar later samen met zijn recensie van Dunigans uitgave. Na het geven van biografische details wijdde hij uit over de moeilijkheden van de Vlaamse letterkunde. De illustraties herinnerden hem aan het werk van Töppfer. Zijn oordeel: ‘Without showing great original power, the tales in the volume before us possess much domestic interest and feeling, and are well adapted for the purpose of the reprint, as a Christmas book for young readers.’ (Duyckinck, 1849, p. 516)

Plaatsen we Conscience's introductie binnen de context van de Amerikaanse markt voor fictie, dan kunnen we het verband leggen met een aantal structurele principes (Austin, 2006, p. 464-465). Net als in België is er de opvallende dominantie van een buitenlands centrum. Amerikanen publiceerden in de negentiende eeuw evenveel fictie van Britse herkomst als van eigen bodem. Drukkers waren vaak niet geïnteresseerd om risico's te nemen met de eigen literatuur. Ze importeerden, herdrukten en lazen Dickens, Dumas en Conscience, omdat Engeland dat deed. Dat verklaart bijvoorbeeld waarom zowel *Graham's Magazine* als *The Living Age* in 1852 Mary Howitts vertaling van Conscience's ‘Blind Rosa’ overnamen uit *Sharpe's London Magazine* (1852). Anders dan Vlaanderen had Amerika wel rechtstreeks toegang tot het dominante Engelse taalgebied. Dat had voor gevolg dat net als in Engeland vertalingen uit andere talen zowel kwantitatief als kwalitatief marginaal bleven. Ze richtten zich voornamelijk op het grotendeels vrouwelijke recreatieve lezerspubliek van de

tijdschriften of, zoals de Dunigan-uitgave illustreert, niches als de jeugdliteratuur of het Iers-katholieke circuit.

Dat is meteen de setting voor het standpunt van Brownson, ook te rekenen tot het netwerk van Lynch. Hij deelde met Putnam en Young America de bezorgdheid om een kwaliteitsvolle lectuurvoorziening als basis voor de ontwikkeling van de lagere klassen en de democratisering van de samenleving. Hij gaf er echter een meer katholieke invulling aan (Ryan, 2003). In *Brownson's Quarterly* besteedde hij dan ook veel aandacht aan wat hij 'inspirational fiction' noemde. *Dunigan's Home Library* kwam hierbij meer dan eens ter sprake. Afgaande op de rest van het fonds van Dunigan (bijbels, missalen, catechismussen, almanakken en andere religieuze non-fictie) moet het uitgeven van een fictiereeks in dat milieu een betrekkelijk progressieve daad geweest zijn. De *Tales of Flemish life* konden op Brownsons bijval rekenen: 'As a secular literature attractive and not unprofitable to the young we recommend both, and feel that our Catholic community owe a debt of gratitude to the Messrs. Dunigan for placing them within their reach. In an age like ours, popular reading is a necessity of life.' (Brownson, 1849, p. 547) Zijn waardering hield meteen een kritiek in op de nieuwe Amerikaanse literatuur. Die beschouwde hij als literatuur van en voor een protestantse elite. De enige uitzondering was Longfellow. Brownsons uitgangspunt was dat er nog geen sprake kon zijn van een volwaardige nationale Amerikaanse literatuur, die voor hem katholiek, volks en dienstbaar moest zijn. Het geschikte repertoire was bijzonder beperkt en diende aangevuld te worden met vertalingen, herdrukken en import.

Though we take a deep interest in our own literature, and are ready to welcome any work of merit from an American author, we think Mr. Dunigan has done well to depart from his original intention, of confining himself to domestic productions, and to include this interesting tale in his series of works for popular reading. Mr. Dunigan is one of our most liberal and enterprising publishers, and he has a laudable desire to encourage native talent, and to call forth a domestic literature for the Catholic public; but we are inclined to think his attempt somewhat premature. For the present, better works, works far better adapted to nourish and strengthen the Catholic life, may be obtained from Ireland and England, or by translation from the French and German, Italian and Spanish, than we can ourselves produce. (*Brownson's Quarterly Review*, 1846, p. 534)

Het katholieke lezerspubliek bestond hoofdzakelijk uit arme immigranten, die in eerste instantie materiële besommingen hadden. De situatie werd verder in de hand gewerkt door de versnippering van nationaliteiten, zodat vele Amerikanen zich nog met de cultuur van hun thuisland associeerden. Een merkwaardig voorbeeld van het kruisverkeer in die netwerken levert de Ierse uitgever James Duffy, die zich op zijn beurt op de Amerikaanse bewerkingen bij Dunigan baseerde voor de publicatie van Consciences verhalen in *Duffy's Popular Library* (Dublin, 1852).

In een andere recensie ('Religious Novels') ging Brownson dieper in op het repertoire. Amerikaanse katholieken zaten geprangd tussen enerzijds 'the light and mischievous literature with which the press is flooding the country' en anderzijds religieuze, vaak polemisch geïnspireerde teksten. Daartussen gaapte een leemte. Dunigans reeks was dan ook geen eenvoudige opdracht:

The works published must be attractive, and in some degree adapted to the prevailing taste, or they will not be read by those for whom they are more especially prepared; and must be moral, Catholic in tone and influence, or they will not be preferable to the literature it is hoped they will supersede. But to produce books which combine at once both of these qualifications requires a combination of piety, talent, and genius, which is not always to be had for the asking. (*Brownson's Quarterly Review*, 1847, p. 117)

Conscience, wellicht omdat hij zelf schreef in een gelijkaardige context en voor een vergelijkbaar lezerspubliek, paste perfect in de normen van Brownson. In zijn invloedrijke programmatische essay 'Catholicity in the Nineteenth Century' vermeldde hij Conscience als een van de grote katholieke schrijvers (Brownson, 1858, p. 487). Ook uit de positieve bespreking van de eerder vermelde Murphy-uitgave (Baltimore, 1855) sprak zijn waardering: 'We cannot praise them too highly. The author is one of those men whom God sends us only at distant intervals, and for the general elevation and glory of the human race.' (Brownson, 1856, p. 269) Hij stelde hem boven Walter Scott vanwege zijn universele – lees: katholieke – aantrekkingskracht: 'His tales are intensely national, they are Flemish, but at the same time universal, appealing to what is deepest, truest, noblest, and purest in the universal human heart.' (*ibidem*). Het nationale aspect van Consciences werk was dus geen bezwaar. Het reikte immers een katholiek model aan om de behoefte tot grotere Amerikaanse integratie in te vullen.

Zo kwamen we bij een laatste spoor terecht. In een artikel over opvoedkunde uit 1859, neemt de auteur – niet Brownson zelf – er stelling tegen een publicatie over Karel de Grote die het katholieke onderwijs ervoor verantwoordelijk stelde dat de keizer nauwelijks kon schrijven. Men had het over ‘monkish ignorance’. De inzet van het debat is de popularisering van kennis en onderwijs, ook cultuur, in de tweede helft van de negentiende eeuw.

A very amiable Catholic author [Hendrik Conscience, in the tale of *Count Hugo*] describes an illiterate youth, in the Middle Ages, inflamed with the desire of knowledge, and possessed with some mysterious yearning for a book in its actuality. Under this inspiration he braves the superstitious fears of his time, the gloom of the forest and the danger of death itself: and all this, not to win a crown of martyrdom, nor the philosopher’s stone, nor the sangreal, nor fair ladie, but to seize upon a book, touch it with his hands, and feast his ravished sight with what can afford no possible satisfaction to his unlettered eyes. We have only to take this youth nearer home, bring him to one of our battered school-houses, and plant him among its roguish inmates, to see how quickly this insufferable affectation and these coxcomical airs will be exploded, and he be found to plod his weary way in letters, as do boys now and then, in all the ages of the world. (*Brownson’s Quarterly Review*, 1859, p. 451)

Conscience’s *Hugo van Craenhove* fungeert als bruggetje tussen de middeleeuwen van Karel de Grote en de eigen tijd, ‘the age of cheap wisdom’. De schrijver gebruikt het verhaal als een embleem van onbegeleide honger naar kennis, die op die manier zijn doel voorbijschiet. ‘Not enough is bad, more than enough is not good’. Nutteloos of zelfs gevaarlijk: ‘there may be knowledge without malice, but there is no malice without knowledge’. Hij stelt dat kennis geen doel maar een middel is en dus altijd gerelateerd moet worden aan een waardenkader. Onderwijs is dus belangrijk, als het maar in de juiste dosering en het juiste kader gebeurt: ‘the popular education must, of course, be the common education, the milk and not the strong meat; and no art can ever make the common to be uncommon, the vulgar to be excellent. We cannot make the milk to be both milk and strong meat at one and the same time.’ (*ibidem*)

***

‘The milk and not the strong meat.’ Had dit Conscience’s motto kunnen zijn? Vaak te veel melk en te weinig vlees misschien? Hoe dan ook slaagde hij er

als geen ander in om zich in de markt van het nieuwe lezen in te schrijven. De keuzes die hij maakte in functie van de Vlaamse context, een zwak literair systeem met sterke nationale en ethische normen, gaven zijn werk een universele aantrekkingskracht voor gelijkaardige lezerspublieken in het buitenland.

Literatuurlijst

- Alderson, B.** (1994). 'Some notes on James Burns as a publisher of children's books.' *Bulletin of the John Rylands Library*, 76/3: 103-126.
- Arents, P.** (1950). *De Vlaamse schrijvers in het Engels vertaald 1481-1949*. Gent: KANTL.
- Austin, J.** (2006). 'United States, 1780-1850.' In Moretti, Franco (ed.) *The novel*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, vol. 1, p. 455-465.
- Beetz, K.H.** (1982). 'Wilkie Collins and "The Leader".' *Victorian Periodicals Review*, 15/1: 20-29.
- Brownson, O.** (1849). 'Literary Notices and Criticisms.' *Brownson's Quarterly Review. New Series*, 3/4: 546-547.
- Brownson, O.** (1856). 'Literary Notices and Criticisms.' *Brownson's Quarterly Review. Third Series*, 1: 269.
- Brownson, O.** (1858). 'Catholicity in the nineteenth century.' *Brownson's Quarterly Review. Third Series*, 3: 466-490.
- Calis, K.** (2006). 'Octave Delepierre (1802-1879) in Duplo.' *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 143/3-4: 525-554.
- Casanova, P.** (2002). 'Consécration et accumulation de capital littéraire. La traduction comme échange inégal.' *Actes de la recherche en sciences sociales*, 144/2: 7-20.
- Colclough, S. & Vincent, D.** (2009). 'Reading.' In McKitterick, David ed. *The Cambridge History of the Book in Britain* Vol. VI. Cambridge: Cambridge University Press, p. 281-323.
- [Collins, W.]** (1855). 'The Novels of M. Hendrik Conscience.' *The Leader*, (August 18): 795-796.
- Conscience, H.** (1846). *Sketches from Flemish Life, in three tales*. [vertaling Nicholas Trübner]. London: Longman, Brown, Green & Longmans.
- Conscience, H.** (1849). *Tales of Flemish Life*. [vertaling Nicholas Trübner; bewerking Anne C. Lynch]. New York: Edward Dunigan & Brother.
- Conscience, H.** (1852). 'Blind Rosa.' [vertaling Mary Howitt]. *Sharpe's London Magazine*, vol. 15: 257-266. Overgenomen in *Graham's Magazine*, 1852, vol. 41: 79-88 en *The Living Age*, 1852, vol. 33: 535-543.
- Conscience, H.** (1854). *Tales of Flemish life*. Edinburg: Thomas Constable and co.
- Conscience, H.** (1855a). *The Curse of the village, and The Happiness of Being Rich. Two tales*. Londen: Lambert & co.

- Conscience, H.** (1855b). *The Lion of Flanders; or, the Battle of the Golden Spurs*. Londen: Lambert & co.
- Conscience, H.** (1855c). *Veva; or, The War of the Peasants*. Londen: Lambert & co.
- Conscience, H.** (1855d). *Tales of Old Flanders: Count Hugo of Craenhove, and Wooden Clara*. Londen: Lambert & co.
- Conscience, H.** (1855e). *The Miser, and Ricketicketack*. Londen: Lambert & co.
- [**Duyckinck, E.**] (1849). 'Books for children. Tale of Flemish Life. Translated from the Flemish of Hendrik Conscience.' *The Literary World*, (Dec. 15): 516.
- [**Eliot, G.**] (1855). 'Belles lettres.' *The Westminster Review. New Series*, 8 (October): 612-613.
- Even-Zohar, I.** (1990). 'The position of translated literature within the literary poly-system.' *Poetics Today*, 11/1: 45-51.
- Greenspan, E.** (1992). 'Evert Duyckinck and the history of Wiley and Putnam's Library of American Books, 1845-1847.' *American Literature*, 64/4: 677-693.
- Greenspan, E.** (2000). *George Palmer Putnam: Representative American publisher*. University Park: Pennsylvania State University Press.
- Hearn, L.** (1915). 'Björnson.' *Interpretations of literature*. New York, Dodd: Mead and Company, 71-82.
- Hermans, T.** (2012). 'Old Flanders, Octave Delepierre en het vertalen.' *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, 122/1: 39-104.
- Hull, G.** (1894). *The Heroes of the Heart, and other Lyrical Poems*. Preston: J. and H. Platt, London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & co. Ltd.
- Hull, G.** (1922). *English Lyrics and Lancashire Songs*. Preston: J. Kitching.
- Keersmaekers, A.** (1993). 'Hendrik Conscience. De lange nagel (1837 en 1858).' *Verslagen en Mededelingen van de KANTL*, 123/2-3: 272-334.
- Keersmaekers, A.** (2009). *Hendrik Conscience. De muze en de mammon*. Gent: KANTL.
- Kloek, J. & Mijnhardt, W.** (1993). 'The ability to select: the growth of the reading public and the problem of literary socialization in the eighteenth and nineteenth centuries.' In Rigney, Ann & Fokkema, Douwe (eds.), *Cultural participation. Trends since the Middle Ages*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, p. 51-62.
- Kuitert, L.** (2001). 'Het debacle van een negentiende-eeuwse "vrouwenreeks".' *Bibliotheek van Nederlandsche Schrijfsters.* *Literatuur*, 18: 150-159.
- [**Lambert & co.**] (1855). *Catalogue of the Amusing library*. Londen: Lambert & co.
- Moretti, F.** (1998). *Atlas of the European Novel, 1800-1900*. Londen, New York: Verso.
- Ryan, J.E.** (2003). 'Orestes Brownson in Young America: popular books and the fate of Catholic criticism.' *American Literary History*, 15/3: 443-470.
- [**The Catholic Institute Magazine**] (1855). 'Reviews. The Amusing Library for home and Railway.' *The Catholic Institute Magazine*, 1/3: 90-91.
- [**The Church of England Quarterly Review**] (1855). 'Flemish language and literature.' *The Church of England Quarterly Review*, vol. 37: 52-100.

- Wellens, O.** (1982). 'De kritische receptie van Conscience in Engeland.' *Handelingen Koninklijke Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 36: 259-271.
- Zwicker, J.** (2006). 'Japan, 1850-1900.' In Moretti, Franco (ed.) *The novel*. Princeton-Oxford: Princeton University Press, vol. 1, p. 509-520.